

Å spise sin gud...

Den dionysiske mysteriekulten

I antikkens Hellas ble Dionysos regnet som guden for vin, fruktbarhet og livskraft. Ifølge mytologien var han sønn av himmelguden Zeus og den thebanske prinsessen Semele. For å beskytte ham mot den sjalu Hera, Zeus kone, ble han oppfostret av nymfene i Nysa. Da han ble voksen, la Dionysos ut på en reise som brakte ham helt til India. Herfra vendte han tilbake til det greske fastlandet, hvor han skal ha blitt anerkjent av både mennesker og guder.

Navnet *Dionysos* er funnet på mykenske linear B-tavler, noe som kan indikere at guden var kjent blant grekerne allerede i bronsealderen (1600-1100 f.Kr.). Kunst og litteratur antyder uansett at guden fikk økende popularitet fra det 5. århundre f.Kr. En mer ekstatisk Dionysos-kult skal ha kommet til det greske fastlandet fra Lille-Asia via de vindyrkende øyene. I antikke kilder beskrives denne kulten både som populær og upopulær.

Dionysos-kulten var imidlertid ikke enhetlig. Guden Dionysos ble både fremstilt og tilbedt på ulike måter. I den greske forfatteren Euripedes tragedie fra det 5. århundre f.Kr., *Bakkantinnene*, beskrives f.eks. hvordan de kvinnelige tilhengerne av kulten, de såkalte *menadene*, både utførte mirakler og rev i stykker kalver og okser i raseri. Grekerne anerkjente Dionysos både som *Lysios* (befrieren) og som *Bacchos* (den rasende). Det ble sagt at orakelet i Delfi hadde pålagt dem å vise ære til to statuer av guden med disse navn som stod på torget i Korint.

Fra slutten av det 4. århundre f.Kr. fikk Dionysos-kulten en gjenoppblomstring, og den spredte seg til Egypt, Magna Graecia og videre til Italia og Roma. Den dionysiske mysteriekulten fra denne tiden var imidlertid annerledes enn de klassiske orgiene. Fra midten av det 3. århundre f.Kr. kunne både menn og kvinner delta i kulten. Lite er imidlertid kjent om selve de dionysiske mysteriene.

Ifølge den romerske historikeren Livius (59 f.Kr.-17 e.Kr.) ble det i 186 f.Kr. avholdt en rettsak som endte med forbud mot *bakkantalia*, de romerske Dionysos-festene. Årsaken var den sterke umoralen som var knyttet til de nattlige feiringene. Mot slutten av det 1. århundre f.Kr. fant det imidlertid sted en gjenoppblomstring av orgiene blant den romerske overklassen, noe man blant annet kan se fra veggdekorasjonene i Mysterievillaen i Pompeii.

Å bli besatt av Dionysos

Dionysos kunne ifølge mytologien forvandle seg til dyr. Ifølge tragedieforfatteren Euripedes ble han i form av en okse, løve eller geit ofret og revet i stykker av sine tilhengere, som deretter spiste hans kjøtt og drakk hans blod. Dette skal ha gitt opphav til avslutningen på den såkalte fjell-dans feiringen (*oreibasia*), hvor et dyr – som altså var den omskapte guden – ble revet i stykker og spist (*omophagia*). (Det greske ordet *phagein* betyr ”å spise, fortære”).

De som ble besatt av Dionysos, og dermed fikk del i ham, ble etter gudens navn (*Bacchos*) omtalt som *bacche* (kvinner) eller *bacchos* (menn). Tilhengere skal ha anerkjent gudens tilstedeværelse i rått kjøtt fra ville dyr, i vin og i en fallos som var plassert i en kurv. De som ble besatt av guden, ville derfor oppleve hans kraft gjennom henholdsvis ekstase, beruselse og seksualitet. Dette var også momenter som hørte til kultpraksisen.

I de tidligste arkaiske mysteriene ser det, ut ifra Euripedes dramastykke, ut til at Dionysos' innvidde tilhengere rev dyr i stykker og spiste kjøttet rått (*omophagia*) for på den måten å få del i gudens kraft

gjennom dyret. I andre varianter av kulten ble det holdt et mer anstendig måltid. I *Bakkantinnene* blir det sagt om de dionysiske mysteriene og om betydningen av å få del i det guddommelige gjennom å bli besatt av Dionysos:

"Velsignet, velsignet er de som kjenner gudens mysterier. Velsignet er den som helliger sitt liv til tilbedelse av guden, han som gudens ånd besetter, som er ett med de som hører til gudens hellige legeme. ... Dionysos er deres gud!" (egen oversettelse fra Meyer, s.69)

De som var innviet i Dionysos' mysterier, og ble besatt av ham og således ett med andre innvidde som tilhørte hans *"hellige legeme"*, ble lovet store velsignelser. En måte å bli besatt på, var som sagt å spise kjøttet til et dødt dyr som angivelig skulle inneholde gudens kraft. Siden Dionysos' tilstedeværelse også var anerkjent i vinen, kunne tilhengerne oppnå besettelse også gjennom å drikke vin. Det handlet da ikke om galskap, men om *"hellig rus"*.

Den dionysiske mysteriekultens innflytelse på kristenheten

I de første århundrene e.Kr. vokste kristendommen frem som en av Romerrikets viktigste religioner. I motsetning til de hellenistiske mysteriereligionene, var *det symbolske aspektet* karakteristisk for de kristnes hellige måltid, nattverden. Kombinasjonen av vin og brød hadde i jødisk tradisjon røtter tilbake til Moses og helligdomstjenesten. Det var her knyttet sammen med den daglige ofringen av syndofferet, som var et uskyldig dyr som skulle ofres for at de skyldige menneskene skulle få tilgivelse for sine synder og dermed unngå døden (2. Mos. 26, 38-42; 3. Mos. 1, 4-5). Dette var referanserammen for den kristne nattverden. Da Jesus innstiftet nattverdsfeiringen, omtalte Han den dessuten som en *minnehandling* (Luk. 22, 19; 1. Kor. 11, 23-26). Det var altså aldri snakk om et reelt offermåltid av guden selv, slik som ved den dionysiske *omophagia*.

Derimot kan det synes å eksistere en interessant sammenheng mellom det dionysiske ritualet med å spise guden og drikke hans blod (*omophagia*), og den *måten* enkelte kristne feirer nattverden på.

Den dionysiske kulten var vel kjent i Roma i det 2. århundre f.Kr. Det var kirken i denne byen som i løpet av de første århundrene e.Kr. vokste til å bli den mektigste religiøse makt i Europa. Flere elementer av andre religioners *ikonografi* kan gjenfinnes i denne kirken. Det er derfor ikke urimelig at også disse religionenes *ritualer* kan ha hatt innflytelse på utviklingen av kirkens praksis.

Ifølge Den romersk-katolske kirke er brødet og vinen i den katolske nattverden (*eukaristien*) ikke bare et symbol på Jesu legeme og blod. Ifølge kirkens lære blir brødet og vinen ved hver nattverd *omgjort til Jesu virkelige legeme og blod* av presten som leder seremonien. Dette kan f.eks. illustreres med følgende sitater fra Tridentinerkonsilet, som ble avholdt på midten av 1500-tallet. Hensikten med dette konsilet var blant annet å bekrefte katolske læresetninger som et ledd i kampen mot det kirken kalte protestantenes kjetteri.

"Hvis noen benekter at den aller helligste eukaristiens sakrament virkelig, på ordentlig og substansielt inneholder vår Herre Jesu Kristi legeme og blod, sammen med Hans sjel og guddommelighet, og dermed hele Kristus, men sier at Han kun er i den som et tegn eller som illustrasjon eller dyd; la ham være bannlyst." (Decree Concerning the Most Holy Sacrament of the Eucharist, Canon 1, 1551)

"Hvis noen sier at messeofferet kun er et lovprisnings- og takknemlighetsoffer, eller at det utelukkende er til minne om offeret som ble fullendt på korset, og ikke et sonoffer, eller at det kun gagnar den som mottar det, og at det ikke bør bli ofret for de levende og de døde for synder, lidelser, soning og andre behov; la ham være bannlyst." (Doctrine on the Sacrifice of the Mass, Canon III, 1562)

"...de troende kan ikke utføre noen annen gjerning som er så hellig og guddommelig som dette store mysterium, hvori det livgivende offeret som forsoner oss med Faderen, daglig blir ofret på alteret av

prestene...” (Doctrine on the Sacrifice of the Mass: Decree Concerning the Things to be Observed, and to be Avoided, in the Celebration of the Mass, 1562)

Disse og liknende uttalelser regnes fortsatt som grunnleggende sannhet i katolsk lære, blant annet slik den finnes nedfeldt i Den katolske katekismen (se pkt 1322-1405 for omtale av eukaristien). Følgende eksempel er illustrerende:

”Kristi offer og det eukaristiske offer er ett og samme offer: ”For det er én og samme offergave (hostia), og det er den samme som nå ofrer ved prestenes tjeneste, som den gang ofret seg på korset, bare måten å ofre på er forskjellig.” ”Og siden det i det guddommelige offer som skjer i messen, er den samme Kristus som innesluttet og ublodig ofres som den som på korsets alter blodig ofret seg én for alle ... er dette offer i sannhet løskjøpende.”” (pkt. 1367).

På Den romersk-katolske kirkes offisielle internettside i Norge står følgende:

Eukaristien - nattverden

Den katolske kirke tror at brødet og vinen som brukes ved nattverden blir forvandlet til Jesu legeme og blod når presten ber den eukaristiske bønn. Dette kalles transsubstantiasjon. Nattverden spiller derfor en sentral rolle i en katolikks liv. Når nattverdelementene (brødet og vinen) forvandles under messen, blir de til Kristi legeme og blod - «substansen» forvandles: Brødet/vinen opphører å være brød/vin og blir Kristi legeme/blod. Når hostien (brødet) (og eventuelt kalken) rekkes til de troende under messen, tar de altså konkret imot Jesu legeme og blod. Det forvandlede brødet som blir til overs, oppbevares til senere bruk, og siden Jesus Kristus reelt er tilstede, tilbes Han i brødets og vinnens skikkelse.

Så lenge de forskjellige konfesjoner ennå ikke deler det samme nattverdsyn, praktiserer ikke Den katolske kirke interkommunion. Det betyr at ikke-katolikker ikke kan motta nattverden i Den katolske kirke. På samme måte kan heller ikke en katolikk motta nattverden i et ikke-katolsk kirkesamfunn. Det forhold at ikke alle troende kristne kan motta nattverdets sakrament i fellesskap, er en stor smerte for Kirken, men er samtidig også et bevis på at det er nødvendig med økumeniske kontakter mellom de ulike kirker for å oppnå full enhet mellom alle som tror på Kristus.

Kirkens tro og liv forblir et mysterium

Selv om vi forstår Guds nærvær i verden gjennom sin Kirke bare stykkevis, tror vi at Han er tilstede og kaller hvert eneste menneske til å være et levende lem på Hans mystiske legeme, Kirken. Dette ubegripelige mysterium er blitt til liv for skarer av mennesker over hele verden fra Jesu død og oppstandelse frem til i dag. Det er dette som er Den katolske kirke.

Fra: <http://www.katolsk.no/info/hvaerdet.htm>

Forening av de innvidde

I den dionysiske mysteriekulten var det kun de som var *innvidd* i gudens mysterier, som kunne bli besatt av ham ved å spise hans legeme og drikke hans blod. Gjennom besettelsen fikk de del i gudens hellighet og ble *ett* med dem som tilhørte hans *”hellige legeme”* (se sitatet fra *Bakkantinnene*). Også denne tankemåten gjenfinnes i Den romersk-katolske kirkes måte å feire nattverden på.

Personer som ikke har vært gjennom *”innvielsesritualene”* (dåp og skriftemål) og derfor ikke er medlemmer av kirken, får ikke ta del i måltidet. Det samme gjelder medlemmer som kirken har ekskommunisert (utelukket fra nattverdsfellesskapet). Ikke-katolikker kan derfor ikke delta i den katolske nattverden, og katolikker kan heller ikke delta under ikke-katolsk nattverdsfering. Imidlertid mener Den romersk-katolske kirke at den har såpass mye til felles med de ortodokse kirkene (slik som

sakramenter, prestedømme, hyllest av Maria og eukaristien), at det både er mulig og tilrådelig å delta sammen med dem i "hellige ting" (*communicatio in sacris*), som for eksempel nattverdsfeiring.

I Den katolske katekisme beskriver kirken sin lære om nattverden med ord som kan minne om spor fra den dionysiske mysteriekulten:

"Den hellige eukaristi fullender den kristne innvielse. De som er blitt opphøyet til det kongelige prestedømmets verdighet ved dåpen, og er blitt enda mer likedannet med Kristus ved feringen [konfirmasjon], tar gjennom eukaristien, sammen med hele menigheten, nå del i selve Herrens offer." (pkt. 1322).

"Det er ikke bare de lemmer som ennå er her nede, men også de som allerede befinner seg i himmelens hellighet, som forenes med Kristi offer: det er i samfunn med den hellige Jomfru Maria, og til minne om henne og alle de hellige menn og kvinner, Kirken bærer frem det eukaristiske offer. I eukaristien står Kirken sammen med Maria, som ved foten av korset, ett med Kristi offergave og Hans forbønn." (pkt. 1370).

Den katolske nattverdsfeiringen blir altså fremstilt som *et middel som forener* de levende kirkemedlemmer ("*de lemmer som ennå er her nede*") med de avdøde, herunder dem kirken regner som sine helgener. I tillegg skal nattverdsfeiringen være en handling som i henhold til kirkens lære hjelper de avdøde ut av lutringen i skjærsilden:

"Det eukaristiske offer frembæres også for avdøde troende "som er døde i Kristus, men ennå ikke rensset fullt ut", for at de må få gå inn til Kristi lys og fred." (pkt. 1371).

Eukaristiens betydning i dag

Den romersk-katolske kirkes feiring av nattverden er ikke en handling som kun angår kirken og dens egne medlemmer. I innledningen til dokumentet *Unitatis Redintegratio* (1964), som var Det annet vatikankonsils skriv om kirkens offisielle syn på det økumeniske arbeidet, beskrives kirkens mål for tverrkirkelige dialoger og samarbeid slik:

"Ett av de viktigste mål Det annet vatikankonsil har satt seg, er å gjenopprette enheten mellom alle kristne. Kristus har nemlig grunnlagt sin Kirke som den ene og eneste, og allikevel fremstiller flere kristne samfunn seg for menneskene som Jesu Kristi sanne arv..."

Målet for Den romersk-katolske kirke er å forene alle andre kirker med seg selv ("*sin Kirke som den ene og eneste*"). En slik forening er både en forutsetning for å kunne feire nattverden sammen, og en følge av at det blir gjort (jf. avsnittet *Forening av de innvidde*). Det kommer klart frem i dette og andre konsildokumenter at dette fortsatt er *målet for all samhandling og dialog* med andre kristne grupper og samfunn. Følgende påstand fra *Unitatis Redintegratio* gir en god illustrasjon:

"...Det er Jesu Kristi vilje at folket skal vokse under Den Hellige Ånds innflytelse ved at apostlene og deres etterfølgere (nemlig biskopene med Peters etterfølger [paven] som overhode) trofast forkynner Evangeliet, meddeler sakramentene og styrer med kjærlighet. Dermed blir folkets enhet og fellesskap fullbyrdet i bekjennelsen av en felles tro, utøvelsen av en felles gudsdyrkelse og i en inderlig forståelse som mellom brødre i Guds familie. Som et løftet banner for folkene vandrer da Kirken, Guds ene hjord, fortrøstningsfullt mot sitt mål, det himmelske fedreland, og formidler fredens evangelium for hele menneskeheten." (UR, kap. 1: Katolske prinsipper for det økumeniske arbeidet, pkt. 2).

Som konkrete tiltak for å fremme enhet mellom de kristne, nevnes: Fjerning av uttalelser, vurderinger og virksomheter som gir et uriktig syn på ikke-katolske kristne, og som dermed vanskeliggjør forholdet til dem; Meningsutveksling mellom "*vel forberedte eksperter*" fra ulike kirkesamfunn, der den enkelte presenterer sitt kirkesamfunn og dets lære [*merk: det er kun visse personer, kalt*

”eksperter”, som får delta i disse meningsutvekslingene]; Et nærmere samarbeid for å løse oppgaver til det felles beste; Felles bønn; Bønn om tilgivelse for synder som skader enheten. Det vil ta for stor plass å gå inn på detaljer her, men samtlige av disse tiltak er nå vel etablert i den økumeniske sfæren. De omtalte punktene kan forsåvidt være veldig gode i seg selv. Men her er det ikke snakk om at de er mål i seg selv, men at de er midler for å fremme et annet mål, nemlig foreningen av kristne under ”biskopene med Peters etterfølger [paven] som overhode” (altså under Den romersk-katolske kirkes ledelse).

Etter omtalen av de ulike tiltakene, eller midlene, følger en beskrivelse av hva Vatikankonsilet regnet med ville bli virkningen av dem:

”Når alt dette blir gjennomført med klokskap og tålmod av katolikkene under deres hyrdes [prestens] oppsyn, bidrar det til større rettferdighet og sannhet, fred og samarbeid, brorskap og enighet. Og når hindringene for fullt kirkelig fellesskap således gradvis er blitt overvunnet, vil alle kristne en gang kunne møte hverandre i den samme nattverdsfeiringen og nå frem til den ene og udelte Kirkes enhet, den som Kristus fra først av har skjenket sin Kirke, som vi tror består urokkelig i den katolske kirke, og som vi håper vil vokse seg stadig sterkere helt til verdens ende.” (UR, kap. 1, pkt. 4)

Sitatet viser både at det dreier seg om en langsiktig strategi (”når hindringene ... gradvis er blitt overvunnet”); at det har vært en god strategi (med tanke på hvordan de ulike kirkesamfunnene de siste tiårene er blitt ført stadig nærmere hverandre, bl.a. takket være overnevnte tiltak); og at nattverdsfeiringen og enheten er svært nært knyttet til hverandre.

Tilnærming til ”den ene Kirke”

Den viktigste verdensomspennende økumeniske organisasjonen de siste tiårene er trolig *Kirkenes Verdensråd* (WCC). Organisasjonen har i dag over 340 medlemskirker fra over 115 land, og representerer mellom 400-550 millioner kristne. Den romersk-katolske kirke er ikke medlem, men en rekke protestantiske kirkesamfunn er tilsluttet, bl.a. angelikanske kirker, lutherske kirker, ortodokse kirker, pinsevenner, metodister, frikirker, evangeliske kirker, evangelisk-lutherske kirker, baptister, mennonittkirken, brødremenigheten, husittkirken og valdenserkirken. Målet for Kirkenes Verdensråd er enhet mellom de kristne. I organisasjonens vedtekter uttrykkes dette slik:

“Hovedhensikten med kirkefellesskapet i Kirkenes Verdensråd er å kalle hverandre til synlig enhet i én tro og til felles feiring av nattverden, uttrykt gjennom tilbedelse og felles liv i Kristus, gjennom vitnesbyrd og tjeneste for verden, og å arbeide mot denne enheten slik at verden må tro.” (Constitution, pkt. III)

Også her fremstilles en nær forbindelse mellom nattverdsfeiring og kristen enhet. Det skal ikke være en symbolsk, men en ”synlig enhet”, som inkludere både tro (tanker, overbevisning) og praksis (handling, atferd).

De ulike kirkesamfunnene kan ha noe forskjellig mål for det økumeniske arbeidet. Dette har sammenheng med at de blant annet har ulike betraktninger av *hva kirken er*. De kirkesamfunn som regner medlemskap i sin kirke som nødvendige for frelsen, vil naturlig nok ha som mål å forene de andre troende med seg selv. Både Den romersk-katolske kirke og de ortodokse kirkene har dette synet. For andre kan målet være fellesskap i nattverdsfeiringen, og ikke nødvendigvis forening i én kirke. Men selv om målet varierer noe, er både den teologiske argumentasjonen og de metodene som tas i bruk, relativt like. Argumentasjonen er at enheten er etter Guds vilje og skal komme hele menneskeheten til gode (jf. Joh. 17, 21-22, som ofte siteres). Blant metodene som har vist seg å være fruktbare, er blant annet teologisk dialog, tilgivelse og forsoning, felles bønn og samarbeid om viktige samfunnssaker – metoder som kan minne mye om taktikken fra Det annet vatikankonsil (se over).

Hvorfor man likevel ikke bør søke enhet

To viktige ord, eller prinsipper, som går igjen i den økumeniske argumentasjonen, er *kjærlighet* og *toleranse*. Manglende vilje til dialog og samarbeid blir gjerne fremstilt som fravær av dette. Men hverken kjærlighet eller toleranse handler om at en gruppe mennesker med ulike synspunkter kommer sammen og blir enige, for deretter å akseptere og verdsette hverandre. Dette er *ikke* toleranse, men *enighet* ("vi har lik mening, derfor kommer vi godt over ens"). Ekte toleranse handler om at mennesker som har fullstendig ulike synspunkter, *likevel* aksepterer, respekterer og verdsetter hverandre. Ekte kjærlighet, slik Bibelen fremstiller den, handler om alltid å søke det beste for andre mennesker, også når det går på bekostning av ens egne ønsker, og selv når det gjelder våre fiender.

"For dersom dere elsker dem som elsker dere, hvilken lønn har dere da? Gjør ikke til og med tollerne det samme? Og hvis dere bare hilser på deres brødre, hva mer enn andre gjør dere da? Gjør ikke til og med tollerne det samme?" sa Jesus (Matt. 6, 46-47). Man trenger ikke være omvendt for å sette pris på eller være høflig mot mennesker som "danser etter vår pipe".

I den økumeniske debatten virker det som om bruken av ordene *kjærlighet* og *toleranse* (med den egentlige betydningen av enighet og likesinnethet) presser kristne inn i et samarbeid som de egentlig burde motsette seg. I *Kirkenes Verdensråd* finnes en rekke medlemskirker som for noen århundrer siden ble forfulgt, motarbeidet og forsøkt utslettet av den kirken de nå søker enighet med. De lutherske kirker, husittkirken, brødremenigheten og valdenserkirken er noen eksempler (se over). Hvorfor skulle disse søke samfunn med Den romersk-katolske kirke i dag?

Hverken eukaristien eller andre lærepunkter som disse kirkenes medlemmer protesterte mot i tidligere tider, har forandret seg. Den katolske nattverdsfeiringen er like ubibelsk i dag som den var på 1500-tallet. Kirkens lære om eukaristien er knyttet til mange teologiske feil, slik som fremstillingen av brødet og vinen som Jesu *reelle* legeme og blod, eller påstanden om at prestene gjennom eukaristien frembringer et offer fra kirkens side som bl.a. vil hjelpe avdøde mennesker ut av en lidende tilstand i skjærsilden (hvor de, ifølge kirkens lære, må sone for synder de ikke har fått tilgivelse for mens de levde her på jorden, ettersom kirken ikke mener Jesu offer var tilstrekkelig). Bare dette gir i seg selv grunn til å avvike et hvert forsøk på forening med Den romersk-katolske kirke.

"Dere er bygd opp på apostlenes og profetenes grunnvoll [ikke på hedenske ritualer], og Jesus Kristus selv [ikke paven] er hovedhjørnesteinen. I Ham [ikke i Den romersk-katolske kirke] blir hele bygningen føyd sammen, og den vokser til et hellig tempel i Herren. I Ham [ikke i Den romersk-katolske kirke] blir også dere bygget opp sammen med de andre til en bolig for Gud i Ånden." (Ef. 2, 20-22).

KILDER:

Om Dionysos-kulten: Burkert, Walter. *Ancient Mystery Cults*. Cambridge Mass: Harvard University Press, 1987; Connolly, Peter og Hazel Dodge. *Antikkens storbyer: Livet i det gamle Athen og Roma*. Oslo: Aschehoug, 1998; Hjortsø, L. *Greske guder og helter*. København: Politikken, 1982; Martin, Luther H. *Hellenistic Religions: An Introduction*. New York: Oxford University Press, 1987; Meyer, Marvin W. *The Ancient Mysteries: A Sourcebook*. New York: HarperSanFrancisco, 1987

Den katolske katekisme, 1992-oversettelsen (fra www.katolskno/kkk/)

Dokumenter fra Det annet vatikankonsil: *Unitatis Redintegratio* (1964), norsk oversettelse fra 1965.

Dokumenter fra Tridentinekonsilet: *Decree Concerning the Most Holy Sacrament of the Eucharist*, Canon 1, 11. okt. 1551; *Doctrine on the Sacrifice of the Mass*, Canon III, 17. sept. 1562; *Doctrine on the Sacrifice of the Mass: Decree Concerning the Things to be Observed, and to be Avoided, in the Celebration of Mass*. 17. sept. 1562 (Sitatene i artikkelen er egen oversettelse fra den engelske oversettelsen til J. Waterworth, 1848, s. 82, 158-159, 160).

World Council of Churches: Homepage. Tilgjengelig på: <http://www.oikoumene.org/en/home.html>

WCCs medlemmer: <http://www.oikoumene.org/en/member-churches/global-bodies-and-mission-communions/wcc.html>